

עד המסייע

ברק שטרן

ראשי פרקים:

א. הקדמה

ב. הסוגיה התלמודית

ג. שיטת הראשונים

שיטת הרמב"ן

ה"קל וחומר" של המהר"ם מרוטנבורק

קושיית רבנו יונה על המהר"ם מרוטנבורק ותירוצו של הרא"ש

ד. עד מול עד

ה. באו זה אחר זה - האם העד המסייע יפטור משבועה?

א. הקדמה

כאשר בית דין נחוש להכריע בין בעלי דין בעניין מסוים, אחד מהכלים שעומדים לרשותו הוא האפשרות לכפות על אחד הצדדים להישבע בצדקת טענתו. לעיתים, די באיום הטלת שבועה על מנת להביא את אחד הצדדים לידי הודאה בדין. רוב חיובי השבועה הם מדרבנן ולמעשה קיימים שלושה חיובי שבועה מדאורייתא: א. שבועת מודה במקצת - אדם המודה בחלק מהטענה המופנית כלפיו. ב. שבועת עד אחד - אדם הכופר בטענות המופנות כלפיו אך מוכחש על ידי עד אחד. ג. שבועת השומרי - שומר שטען טענה הפוטרת אותו מחיוב ממוני. שאר השבועות הן מתקנת חכמים בלבד.

מן התורה עדות של עד אחד היא גורם שיכול לחייב את אחד הצדדים בשבועה. במאמר זה נברר האם הוא יכול גם לפטור אדם מחיוב שבועה? האם נאמר שלעד אחד יש תוקף מלא ביחס לשבועות וביכולתו גם לפטור אדם מחיוב שבועה? או שמא, כוונת התורה היא שעד אחד יכול רק לחייב אדם בשבועה אך לא לפטור.

ב. הסוגיה התלמודית

המשנה הראשונה במסכת בבא מציעא (ב, א) עוסקת בסכסוך בין שני אנשים לגבי בעלות של חפץ, כאשר שני הצדדים אוחזים בו, וטוענים, כל אחד, שהוא זה

שמצאו או שקנאו. הדין הוא שהחפץ מחולק בין הצדדים ושניהם צריכים להישבע על טענתם. כך היא לשון המשנה:

שנים אוחזין בטלית, זה אומר: אני מצאתיה, וזה אומר: אני מצאתיה, זה אומר: כולה שלי, וזה אומר: כולה שלי, זה ישבע שאין לו בה פחות מחציה וזה ישבע שאין לו בה פחות מחציה, ויחלקו.

בהמשך הסוגיה תוהה הגמרא, מדוע שלא נשאל את המוכר למי משני הצדדים מכר את הטלית: "מקח וממכר - ולחזי זוזי ממאן נקט" בתוס' (ד"ה "ולחזי זוזי ממאן נקט") מביאים את הגמרא במסכת קידושין (עג, ב): "נאמן בעל המקח לומר לזה מכרתי ולזה אין מכרתי, במה דברים אמורים? בזמן שמקחו בידו אבל אין מקחו בידו אינו נאמן". הם מסבירים שנאמנותו של בעל המקח נובעת מכח מיגו.¹ כל עוד הוא אוהז בחפץ היה יכול לטעון שקנה את החפץ. כאשר אין החפץ בידו אין לו מיגו וממילא אינו נאמן. לאחר מכן שואלת הגמרא בקידושין "ונחזי זוזי ממאן נקט", כלומר, אפילו אם החפץ נמצא אצל המוכר נבדוק ממי קיבל את המעות ו"אנן סהדי"² שממי שקיבל את המעות - אליו נתרצה. תירוץ הגמרא הוא שלא ידוע ממי קיבל את המעות. אם כך יוצא שנאמנות בעל המקח נובעת מכח מיגו והיא תקפה כל עוד החפץ נמצא אצל בעל המקח ולא ידוע ממי קיבל את המעות.

על פי פירוש זה של בעלי התוספות קשה סוגייתנו. במקרה שלנו הרי מדובר ב"שנים אוחזין" וברור שהטלית איננה נמצאת אצל המוכר, אם כך מדוע מציעה הגמרא "ונחזי זוזי ממאן נקט"? הרי אין לכך שום משמעות! בלאו הכי לא נאמן בעל המקח כיוון שמקחו אינו בידו.

תוס' מסבירים ששאלת הגמרא "ונחזי זוזי ממאן נקט" בסוגיה שלנו שונה משאלת הגמרא במסכת קידושין. אצלנו הכוונה לא לנאמנות של בעל המקח אלא לעדות. נשאל את המוכר ממי קיבל את המעות וברגע שיעיד שקיבל את המעות מאחד מן האוחזים נפטור אותו משבועה. בעלי התוספות מסבירים את שאלת הגמרא כך: נשאל את המוכר ממי קיבל מעות שיהיה כעד אחד ויועיל לאותו שהמוכר מסייע לו ליטול חצי בלא שבועה, ואת חברו יחייב שבועה דאורייתא. כלומר, המוכר אשר

1 מיגו - "אדם שטוען טענה גרועה (שמעיקר הדין לא היה נאמן בה), אך היה יכול לטעון טענה טובה (שהיה נאמן בה), נאמן אפילו שטוען את הגרועה". (מתוך ערך "מיגו" בקובץ יסודות וחקירות עמ' 611).

2 "אנן סהדי" פירושו, אנו, בית הדין, עדים. זהו מונח הלכתי הקובע כי בספקות בהם יש חזקה ברורה, אין צורך בעדות פורמלית של שני עדים, כיוון שהדבר ברור לכולם.

יודע למי מכר יהיה כעד אחד, ויפטור את הקונה מן השבועה. משמע מדבריו שעד המסייע יכול לפטור משבועה המוטלת על בעל הדין. "דאע"ג דאין מקחו בידו נאמן הוא כעד אחד, ואמאי שניהם נשבעין? אותו שהמוכר מסייעו יפטר משבועה" (תוס', שם).

לסיכום, בעלי התוספות תמהים מדוע צריכים שני הצדדים להשבע, כאשר עדות המוכר יכולה לשמש כעדות של עד אחד, הפוטרת משבועה אחד מבעלי הדין? לפי בעלי התוספות, יוצא משאלת הגמרא שעל פי הדין עד אחד יכול לפטור משבועה.

ג. שיטת הראשונים

קיימות מספר ראיות לכך שעד אחד המסייע יכול גם כן לפטור אדם מחיוב שבועה. הרא"ש (ב"מ א, ג), בשם רבו, המהר"ם מרוטנבורק, מביא את הגמרא במסכת שבועות דף מ, א:

העדאת עד אחד, אפילו לא טענו אלא בפרוטה - חייב. מאי טעמא? דכתיב: "לא יקום עד אחד באיש לְכָל עוֹן וְלְכָל חַטָּאת". לכל עוון ולכל חטאת דאינו קם אבל קם הוא לשבועה. ותניא: כל מקום ששניים מחייבים אותו ממון - עד אחד מחייבו שבועה.

הגמרא דנה בעד אחד המעיד לחובת הנתבע. אפילו אם לא תבעו התובע אלא בפרוטה, חייב הנתבע להישבע כדי להכחיש את העד. מהדרשה המובאת בגמרא יוצא שבכל מקום ששני עדים מחייבים אדם ממון, עד אחד שיעיד באותה צורה יחייבו שבועה. בדיני ממונות יש צורך בשני עדים כדי שנאמין לטענה, ושני עדים הם גם מה שנדרש על מנת להכחיש את אותה הטענה. נאמר שביחס לשבועה הדברים דומים, עדות של עד אחד תספיק הן לחיוב והן לפטור. הכתוב בתורה לא הבחין בין חיוב שבועה ובין פטור משבועה, משמע מכאן שעד אחד יכול גם לחייב אדם בשבועה וגם לפטור אדם מחיוב שבועה.

ר' זרחיה הלוי, בעל המאור, סובר כבעלי התוספות ומוכיח דעתו מדף ד, ב במסכתנו:

סלעים דינרין; מלוה אומר חמש ולוה אומר שלוש, ר"ש בן אלעזר אומר הואיל והודה במקצת הטענה ישבע, רבי עקיבא אומר אינו אלא כמשיב אבידה ופטור... ושאיני הכא דמסייע ליה שטרא.

וכך הוא פירוש הדברים: הגמרא דנה במלוה שהוציא שטר חוב על לוה וכתוב בו: "פלוגי לוה מפלוגי סלעים דינרין" בלי הזכרת הסכום. הגמרא אומרת שהשטר

מסייע ללוה בטענתו, "דקא מסייע ליה שטרא", מכיוון שכתוב בשטר "סלעים" או "דינרים" סתם, בלא לפרש סכום, ובכך השטר מסייע ללוה בדין ופוטר אותו משבועה. מכך משליך בעל המאור לסוגייתנו:

וכדאמרינן לענין סלעין דינרין "משום דמסייעא ליה שטרא", סיוע בעלמא, ואף על גב דלאו סהדותא מעלייתא היא, שאין השטר מעיד שתים ולא שלש אלא סיועי בעלמא הוא, אף כאן שעדות העד אחד כדברי אחד מהם, הוא שנוטל בלא שבועה כלל וחבירו נוטל בשבועה דאורייתא.

כלומר, כמו שהשטר אף שהוא לא ראייה מעולה, בכל זאת הוא מהווה סיוע ללוה ופוטר מן השבועה, כך גם עד אחד יהווה סיוע לאחד מבעלי הדין ויפטור אותו מן השבועה.

שיטת הרמב"ן

הרמב"ן במלחמת ה' (א, א מדפי הרי"ף ד"ה "כתוב בספר המאור") לא מסכים לדבריהם של בעל המאור והתוס'. לשיטתו, עד אחד איננו יכול לפטור משבועה שכן לא מצאנו בשום מקור שעד אחד יכול לפטור אדם משבועה דאורייתא, אלא רק שיכול לחייב בשבועה. הרמב"ן דוחה את הראייה שהביא בעל המאור מ"שטר המסייע" מכיוון שלגבי שטר, שניים הם שכתבו את השטר ומכיוון שיש כאן שני אנשים בעניין זה הרי הם כשני עדים ולכן לא ניתן להשליך מכך על עדותו עד אחד.

הרמב"ן מוכיח את דבריו מהמשנה ג, ב: "השוכר פרה מחברו והשאילה לאחר ומתה כדרכה ישבע השוכר שמתה כדרכה והשואל משלם לשוכר". תוהה הרמב"ן, אם באמת עד אחד פוטר משבועה, מדוע השוכר מחויב בשבועה? הרי השואל מעיד שהפרה לא מתה מחמת פשיעתו אלא מתה כדרכה! מוכח מכאן שעד אחד אינו יכול לפטור אדם מחיוב שבועה.

ה"קל וחומר" של המהר"ם מרוטנבורק

המהר"ם מרוטנבורק הביא ראייה לשיטה הסוברת שעד אחד פוטר מן השבועה:

קל וחומר הוא. איזה כוח מרובה? כוח המוחזק או כוח שאין מוחזק? הרי אומר כוח המוחזק. אם כן, קל וחומר הוא, מה כשהעד מסייע למי שאין מוחזק זוקק את המוחזק להשבע, כשהעד מסייע למוחזק כל שכן שיפטורנו מהשבועה.

המהר"ם אומר שכוחו של "המוחזק", האדם המחזיק בחפץ, גדול יותר, משום שהחפץ נמצא אצלו ו"המוציא מחברו - עליו הראיה". אם עד אחד יכול ל"פגוע" במוחזק ולחייבו שבועה, קל וחומר שיוכל לעזור לו ולפטור אותו משבועה.

רבי עקיבא איגר בחידושו למסכתנו (ב, ב ד"ה "ובדברי הר"ן") מתייחס ללימוד הקל וחומר של המהר"ם מרוטנבורק: "דמה שמחייב שבועה היינו מספק שמא קושטא (אמת) קאמר, מה שאין כן לפטור מחיוב שבועה שנתחייב ממקום אחר, שמא לאו קושטא קאמר חיוב שבועה לא פקע". לדבריו, פשוט יותר לחייב אדם בשבועה מכיוון שקיים ספק שמא דברי העד אמת הם. אבל לא כן לגבי פטירת אדם מחיוב שבועה משום שקיים חשש שמא עדות העד המסייע איננה אמת ולכן לא ניתן לברר על ידי כך את האמת.

נראה לומר שנקודת המחלוקת של הרמב"ן והמהר"ם מרוטנבורק היא במעמדו של עד אחד, וביחס בית הדין כלפיו. האם מתייחסים אליו כאדם שמברר את המציאות, לפחות ברמה מסוימת,³ או שמא בכוחו רק לעורר ספק? לדעת הרמב"ן, עד אחד יכול לעורר ספק לגבי מציאות מסוימת. אולם, לדעת המהר"ם, עד אחד מברר את המציאות ברמה מסוימת ולכן עדותו מועילה, הן לחיוב שבועה והן לפטור ממנה.

קושיית רבנו יונה על המהר"ם מרוטנבורק ותירוצו של הרא"ש

רבנו יונה (מובא ברא"ש לעיל) מקשה על שיטת המהר"ם מרוטנבורק ומביא ראיה לדבריו מהגמרא במסכת שבועות בדף מה, א. הגמרא דנה ביתומים שירשו מאביהם שטר חוב, וכדי לפרוע את השטר הם צריכים להישבע שככל הידוע להם, אביהם לא פרע את השטר, וכן שלא מצאו שטר אחר שמוכיח שהשטר חוב נפרע:

היתומים לא יפרעו אלא בשבועה, שבועה שלא פקדנו אבא ולא אמר לנו אבא ושלא מצינו בין שטרותיו של אבא ששטר זה פרוע. ר' יוחנן בן ברוקה אומר; אפילו נולד לאחר מיתת האב הרי זה נשבע ונטל. אמר ר' שמעון בן גמליאל; אם יש עדים שאמר האב בשעת מיתתו "שטר זה אינו פרוע" הוא נטל שלא בשבועה.

מכך שכתוב בדברי ר' שמעון בן גמליאל "עדים", מדייק רבנו יונה שצריך שני עדים כדי לפטור משבועה. אפילו שמדובר בשבועה מדרבנן ולא שבועה מדאורייתא, ולא מספיק עד אחד על מנת לפטור משבועה כמו שכתב המהר"ם. הרא"ש מתרץ את

קושיית רבנו יונה: "ואיכא למימר שלא דקדק התנא בלשונו לשנות עדים ולא שמועין דעד אחד לא מהני, אלא אגב ריהטא נקט, דארחיה בכל דוכתא למיתני עדים ופירושו עדות המועלת לו". הרא"ש מסביר שכשנקטה המשנה: "עדים" הכוונה "עדות המועלת לו", התנא ששנה "עדים" לא דקדק בלשונו משום שכך הדרך לשנות ובמקרה זה גם עדות של עד אחד תועיל לפטור מן השבועה.

ד. עד מול עד

הר"ן בחידושו למסכתנו (ב, א ד"ה וליחזי זוזי ממאן נקט) סובר שגם אם עד אחד לא פוטר אדם מחיוב שבועת השומרים ושבועת מודה במקצת, בוודאי פוטר משבועת עד אחד. במידה וקיים עד אחד שהעיד כנגד הנתבע העד המסייע יכול "להפיל" את עדותו ולהתקזז עמו. הוא מבסס את שיטתו על הגמרא במסכת סוטה (לא, ב): "עד אומר: 'נטמאת' ועד אומר: 'לא נטמאת', הייתה שותה." דהיינו: עד אחד מעיד שראה שהאישה זינתה עם האיש שקינא לה בעלה ממנו בעת שנסתרה עימו, ועד כשר אחר מעיד שגם הוא היה שם באותו זמן והיא לא זינתה:

עד אחד שהאמינתו התורה היינו היכא דליכא הכחשה וכדאמר' במס' סוטה... נמצא אעפ"י שהאמינה תורה עד אחד כל היכי דמכחיש ליה סהדא אחרינא בבת אחת אינו נאמן, אף כאן אפילו נאמר שעד א' קם לחיוב שבועה אבל לא לפטור שבועת התו' כל שלא נתחייב בה אלא מכח עד אחד עד א' פוטר ולא מטעם שעד א' יש בו כח לפטור שבועות התורה אלא מפני שהוא מכחיש העד האחד ומשוי לה כמאן דלית' ונמצא שאף בעד א' עד א' כיוצא בו פוטר כמו שאתה אומר בב' עדים... היינו דווקא כשהמעשה נעשה עפ"י עדותו של הראשון אבל כשלא נעשה מעשה על פיו אפי' בזה אחר זה. ה"ל כבת אחת ועד אחד בהכחשה הוא ולא מהימן.

הר"ן מדגיש שעדותו של העד השני "מפילה" את עדות העד הראשון רק במצב שבו העד השני הגיע מיד לאחר עדותו של העד הראשון ולא נעשה מעשה, כלומר לפני שנשבע הנתבע. אבל אם הגיע לאחר זמן ונעשה מעשה אין בעדותו כלום והיא לא יכולה להפיל את עדות הראשון. וראייה לדבר זה ממסכת יבמות (ק"ז, ב), שם מתארת המשנה מקרה על עד האומר על בעלה של אישה שראה אותו שמת, ומגיע עד אחר ומעיד שלא מת. וזו לשון הגמרא:

טעמא דנשאת, הא לא נשאת לא תנשא והאמר עולה, כל מקום שהאמינה תורה עד אחד הרי כאן שניים, ואין דבריו של אחד במקום שניים והכי קאמר, עד אחד אומר מת והתירוה להנשא, ובא אחד ואמר לא מת לא תצא מהיתרה הראשון.

ורש"י שם בד"ה "לא תצא מהיתרה הראשון" מסביר שעדותו של העד השני לא משתווה לעדותו של העד הראשון, ואינה מוציאה את האישה מהיתרה להינשא. אבל אם העד השני הגיע קודם שבית דין התיר את האישה אזי עדותו של העד הראשון מבוטלת והאישה אסורה להינשא. נמצאנו למדים שעד אחד נחשב כשני עדים לאחר ש"נעשה מעשה" ואם יגיע לבית דין עד נוסף שיעיד כנגד העד הראשון, עדותו לא תתקבל.

הריטב"א (מובא בנמוקי יוסף יבמות כח, א מדפי הרי"ף ד"ה הרי כאן שניים) חולק על הר"ן וסובר שעד אחד נחשב כשני עדים דווקא בעדות שבדבר שבערווה. אבל באיסורים בעלמא בהם מספיק רק עד אחד, אם יגיע עד אחר ויעיד כנגד עדותו של העד הראשון, אף לאחר ש"נעשה מעשה", עדותו תתקבל לגמרי. זאת משום שהעד הראשון לא נחשב כשניים וכעת נוצר מצב של עד אחד מול עד שני. ובמצב כזה עדותם מתקזזת. וזה לשון הריטב"א: "נראין דברים כדברי הרי"ז"ל שאמר דדווקא בעדות דבר שבערווה דבעינן שניים, והאמינוהו לזה כשניים, אבל באיסור דעלמא דסגי בחד כיוון שלא האמינוהו אלא כחד כי אתא אחרינא ואכחשיה הוא הכחשה כחד לגבי חד".

כלומר, הר"ן והריטב"א מסכימים על כך שכשמגיע עד אחד המסייע בדין, עדותו מתקבלת. כתוצאה מכך היא מתקזזת עם עדותו של העד הראשון שחייב שבועה ובכך לבסוף השבועה מתבטלת. הר"ן והריטב"א נחלקו מתי זה נחשב שהגיעו "בזה אחר זה" ואז העד יחשב כשניים. הר"ן סובר שבחיוב שבועה רק אם כבר נשבע על פי העד - נחשב "בזה אחר זה" ולכן העד המסייע לא יפטור משבועה. אולם הריטב"א סובר שאין הבחנה למועד הגעתו של העד המסייע, והוא יפטור בכל מצב. לכן ביחס לר"ן ולריטב"א אין נפקא מינה ובכל מצב עד "יתקזז" עם עד כל עוד הוא לא נשבע.

ה. באו זה אחר זה - האם העד המסייע יפטור משבועה?

כאשר העיד עד אחד ונאמן בעדותו, ונהגו כמוהו וכבר עשו על סמך עדותו, ואחר כך בא עד נוסף לסתור את עדות הראשון, יש לדון אם רואים את עדות הראשון שנאמן בה כשני עדים, וכעת לא יוכל השני לסתור את עדותו. או שגם לשני יש כוח כשניים, ונאמן להכחיש את עדותו של הראשון. דעת הש"ך (סי' פז ס"ק טו) היא שלא כהבנתו של הר"ן במשמעות של "בזה אחר זה", אלא גם אם דיני בית הדין פסקו שבועה ובעל הדין רק התחייב שבועה ולא נשבע ממש, זה נחשב "בזה אחר זה", ולאחר חיוב השבועה העד המסייע לא יוכל לפטור משבועה. אמנם,

הש"ך סובר כריטב"א ולכן גם אם כבר היה חיוב שבועה, בכל זאת העד המסייע יוכל לפטור משבועה.

אולם "קצות החושן" (שם ס"ק ח) הקשה בדברי הש"ך ביורה דעה (סימן קכז סקי"ד) שפסק שלא כריטב"א והכריע לגבי ספק חלב וספק שומן שאינו נאמן אחר שכבר נאמן הראשון. לפי הש"ך העד השני לא "יתקוז" עם עדות הראשון, ודלא כדברי הש"ך אצלנו בחושן משפט, וביאר כי התחדש שעד אחד נאמן להכריע בספקות. על כן בכל ספק שנוצר בממון - בין אם באו בבת אחת בין כשבאו בזה אחר זה - נאמן כשני עדים. אלא שבאיסורים חידש "קצות החושן", שאחר שהעיד עד אחד אין עוד ספק, אלא יש לנו ידיעה ברורה על פי עדות העד. לכן אין בכוחו של עד אחר להוציא מודאי, ולפיכך אינו נאמן לסתור את הראשון ולא יפטור משבועה. ברם בדיני ממונות קיים הדין שכל עד נחשב כשניים לעניין נאמנותו לשבועה, ולכן אף שהראשון כבר העיד, יכול השני להעיד ולפטור משבועה.

הרי לנו מחלוקת הש"ך וקצות החושן לעניין ממונות, שבעוד לש"ך העד אחד נאמן ומכחיש את הראשון, הרי ל"קצות החושן" העד האחד אינו מכחיש את השני, אלא נחשב כשני עדים ונאמן בעדותו לפטור משבועה ככל עד מסייע.

רבי ברוך בער לייבוביץ' (בעל "הברכת שמואל") מבאר את מחלוקתם של קצות החושן והש"ך. כשהש"ך סובר שלא יפטרנו, הוא באמת סובר שבהלכות שבועה עד אחד נאמן לפטור, אבל זה אינו אלא בהלכות שבועה אבל לא בהלכות עדות, ובמקרה ששניים מחייבים אותו שבועה, העד אחד אינו נאמן לפטור, משום שבהלכות עדות יש אחד נגד שניים ולא בהלכות שבועה. וקצות החושן שסובר שגם במקרה זה ששניים מחייבים שבועה ומגיע עד לפטור אותו משבועה, קובע שהעניין תלוי בהלכות שבועה, ובדין שבועה יש לעד אחד דין עדות גם לפטור אפילו במקום שניים המחייבים, ובזה לעניין שבועה כל דין עדות חלה עליו, ולא רק נאמנות לעניין שבועה.